

УДК 37.73(780).929

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-2\(8\)-712-723](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-2(8)-712-723)

Ордіна Лариса Леонідівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософських та політичних наук, Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква, 09117, тел.: (050 168-23-21, <https://orcid.org/0000-0003-4127-6225>)

МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ К. Г. СТЕЦЕНКА У БІЛІЙ ЦЕРКВІ (1908-1909)

Анотація. Кирило Григорович Стеценко (1882–1922) – видатний діяч українського мистецтва: композитор, диригент, педагог та громадський активіст. Любов композитора до своєї батьківщини, українського народу, його фольклору та пісенності знайшла своє відображення у його творчості, якій притаманний революційний дух та ідея національного та культурного самовизначення українського народу. Творча спадщина митця складається з хорових творів, солоспівів, творів для ансамблевого співу, музики для театру та дитячих музичних творів і містить найкращі зразки вітчизняного музичного мистецтва початку ХХ ст.

Перебуваючи в Білій Церкві (1908-1909), у своїй педагогічній діяльності в Білоцерківській гімназії, К. Стеценко намагався підвищувати музичну культуру народу, створював хорові колективи та проводив концертну діяльність, консультував керівників аматорських колективів, займався видавничою діяльністю та зробив значний внесок у реорганізацію системи вітчизняної музичної освіти. У період музично-педагогічної діяльності у Білій Церкві, формується творчий почерк і основні риси композиторського стилю що визначають наявність нових образів, тем, жанрів, засобів музичної виразності в солоспівах.

Естетико-виховний потенціал творчості К. Стеценка міститься: у духовно-гуманістичній спрямованості музичних образів; у розмаїтті художньої тематики (лірико-пісенна лінія, романтизована піднесеність почуття, героїко-патріотичний пафос, психологічна заглибленість у внутрішній світ людини); у багатстві жанрових характеристик (від вокальної чи інструментальної мініатюри до опер); у фольклорній основі класичної спадщини української музики; у кращих здобутках українського музичного формотворення (орієнтація на мелодизм, досконалість та гармонійні засоби музичного мислення).

Зіставлення педагогічних завдань з естетичним спрямування української музики засвідчує потужні можливості музично-педагогічної діяльності композитора у Білій Церкві.

Ключові слова: музично-педагогічна діяльність, творчість К. Стеценка, Білоцерківська гімназія, національний стиль, естетико-виховна діяльність.

Ordina Larysa Leonidivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophical and Political Sciences, Bila Tserkva National Agrarian University, pl. 8/1 Soborna, Bila Tserkva, tel.: (050) 168-23-21, <https://orcid.org/0000-0003-4127-6225>

MUSICAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF K. H. STETSENKA IN BILA TSERKVA (1908-1909)

Abstract. Kyrylo Hryhorovych Stetsenko (1882–1922) is an outstanding figure of Ukrainian art: composer, conductor, teacher and public activist. The composer's love for his homeland, the Ukrainian people, their folklore and songs were reflected in his work, which is characterized by a revolutionary spirit and the idea of national and cultural self-determination of the Ukrainian people. The creative heritage of the artist consists of choral works, solos, works for ensemble singing, music for the theater and children's musical works and contains the best examples of domestic musical art of the beginning of the 20th century.

While in Bila Tserkva (1908-1909), in his teaching activities at the Bila Tserkva Gymnasium, K. Stetsenko tried to increase the musical culture of the people, created choral groups and conducted concert activities, advised leaders of amateur groups, engaged in publishing activities and made a significant contribution to the reorganization of the system domestic music education. During the period of musical and pedagogical activity in Bila Tserkva, a creative handwriting and the main features of the composer's style are formed, which determine the presence of new images, themes, genres, and means of musical expressiveness in solo singing.

The aesthetic and educational potential of K. Stetsenko's work is contained in: the spiritual and humanistic orientation of musical images; in a variety of artistic themes (lyric-song line, romanticized sublimity of feelings, heroic-patriotic pathos, psychological immersion in the inner world of a person); in the wealth of genre characteristics (from vocal or instrumental miniatures to operas); in the folklore basis of the classical heritage of Ukrainian music; in the best achievements of Ukrainian musical formation

(orientation on melodism, perfection and harmonious means of musical thinking).

The juxtaposition of pedagogical tasks with the aesthetic direction of Ukrainian music testifies to the powerful possibilities of the composer's music-pedagogical activity in Bila Tserkva.

Keywords: musical and pedagogical activity, work of K. Stetsenko, Belotserkiv Gymnasium, national style, aesthetic and educational activity.

Постановка проблеми. Педагогічно-просвітницька діяльність українських композиторів другої пол. XIX – першої пол. XX ст. поклала початок розвитку музично-педагогічної освіти та естетичного виховання в Україні. Їхня громадська та професійна діяльність була спрямована на пробудження самосвідомості українського народу, збереження та подальшого розвитку його культурної спадщини. Незважаючи на заборони і переслідування з боку уряду, вони пропагували українські традиції в мистецтві. На початку XX ст. з'явилась музична національна школа, започаткована основоположником класичної української музики М.В. Лисенко. Ця школа виховала цілу плеяду видатних українських композиторів, таких як П. Сокальський, Я. Степовий, К. Стеценко, С. Воробкевич, А. Вахнянин, М. Леонтович, С. Людкевич та ін.

Творча діяльність К.Г. Стеценка є важливою ланкою процесу становлення музично-естетичного виховання молоді в Україні, актуальним постає дослідження музично-педагогічної діяльності композитора в Білоцерківській гімназії (нині – БНАУ) у 1908-1909 рр. та аналізі музично - педагогічної діяльності композитора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі вивчення та аналізу наукових досліджень, історичних літературних джерел, періодичних видань та літератури з питань розвитку української музичної культури маємо відзначити, що процес формування самосвідомості українського народу супроводжувався прогресивними явищами, які відбувалися у житті громадськості другої половини XIX – першої половини XX ст. Життєвий та творчий шлях відомого українського композитора, педагога, хорового диригента та громадського діяча Кирила Григоровича Стеценка досліджували вчені Л. Архімович, Н. Горюхіна, Р. Дудар, С. Козачок, В. Косовський, С. Лісецький, Л. Пархоменко, Є. Федотов та інші.

Сучасна історія та педагогіка також мають в своєму розпорядженні дані історичних, естетико-соціологічних та музикознавчих узагальнень щодо естетичних характеристик, художніх

достоїнств і переваг української музики, зроблені у працях Н. Костюк, О. Костюка, Л. Корній, І. Ляшенка та ін.

Науковці зосереджують увагу на педагогічних умовах засвоєння народних звичаїв і традицій в процесі позанавчальної роботи (Р. Дзвінка, В. Стрельчук), формуванні гуманістично орієнтованої світоглядної позиції особистості засобами народно-пісенної творчості (М. Клепар), підготовки вчителів до виховної роботи в школі на матеріалі пісенного фольклору (О. Отич), використання пісенно-обрядового фольклору в процесі підготовки вчителя музики (С. Крамська), особливості професійної підготовки учителя музики на основі українського мистецтва (Л. Філоненко).

Аналіз досліджуваної проблеми проведений з використанням філософських, загальнонаукових і спеціальних методів і підходів. Зокрема, був застосований історичний підхід, який дав можливість розглянути творчість композитора у визначений період його життя. Для теоретичного та практичного дослідження творчості К.Г. Стеценка важливе методологічне значення мають такі принципи історичного підходу, як відповідність, об'єктивність, достовірність.

Мета статті – теоретично обґрунтувати зміст музично-педагогічної діяльності К. Г. Стеценка у Білій Церкві (1908-1909 рр). та проаналізувати особливості національної художньо-образної специфіки творів композитора.

Виклад основного матеріалу. У середині ХІХ століття в Україні, завдяки діяльності прогресивних діячів літератури і мистецтва, які пропагували українську культуру, виник і набув свого розвитку національно - мистецький рух. Зростання інтересу до категорії національного в різних сферах життя не оминуло і проблему впливу українського мистецтва на культурний розвиток особистості.

Одним із яскравих і видатних українських композиторів є Кирило Григорович Стеценко, творчий доробок якого позначено розмаїттям тематики змісту, настроїв та емоцій. Кирило Григорович Стеценко (1882–1922) – український композитор, диригент, педагог, культурно-освітній і громадський діяч, священник, основоположник української національної церковної музики, популяризатор української музики, учитель музики і співу Київської церковно-вчительської школи, учительських курсів (Біла Церква, Тараща, Лубни), засновник Народного хору, на основі якого виникла капела «Думка», укладач пісенних збірок, автор проекту реорганізації музичної освіти в Україні, підручника «Початковий курс нотного співу», дитячих опер: «Івасик-Телесик», «Лисичка, котик і півник»; опер «Подільянка», «Кармелюк»;

хорових творів «Сон», «Веснянонько-весно», кантат «Шевченкові», «Єднаймося», які увійшли до скарбниці української класичної музики.

Кирило Григорович Стеценко народився 24 травня 1882 р. у селі Квітки Черкаського повіту на Київщині. З 1892 р. навчався в рисувальній школі М. Мурашка і Софійській духовній бурсі у Києві. З 1899 р. співав у хорі М. Лисенка, у якому пізніше був помічником диригента. 1903 р. закінчив Київську Духовну Семінарію і до 1907 р. навчався в Музично-Драматичній Школі М. Лисенка. Безпосереднє знайомство з М. Лисенком та іншими прогресивними діячами української культури остаточно вирішило долю К. Стеценка, який усвідомив, що метою його життя має стати творчість і праця на благо народу.

Музично-просвітницький досвід української громадськості другої половини ХІХ — початку ХХ століття реалізовувався у житті українського народу з величезними труднощами, викликаними соціально-економічним нехтуванням української нації та прямою заборонаю поширення української культури з боку офіційної державності. Педагогічні ідеї К. Стеценка, як і його суспільно-політичні погляди, формувались під впливом дійсності і мали демократичний характер. Широка громадсько-педагогічна робота і вплив демократичних ідей зумовили К. Г. Стеценка зрозуміти залежність освіти від існуючого ладу. «Всякому відомо, — писав він, — що бідного та приниженого легше тримати в руках і керувати ним, куди завгодно. Такий же принцип у нас провадився у справі народної освіти: менше народові освіти, або треба освіти тенденційної, щоби з народом легше було поводитись, як з елементом слухняним, щоби він не розбирав тих тенет, якими опутував його уряд [1, С. 4]».

У 1907 р. К. Стеценка заарештували за участь у громадській діяльності і вислали на Донеччину. 1908 р. повернувся з заслання і навчав співу у Білій Церкві. У 1911 р. висвятився на священника і отримав парафію на Поділлі. З 1917 р. працював у Києві в музичному відділі Міністерства Освіти УНР; став засновником Народного хору та двох капел. У 1921р. знову на парафії в с. Веприку на Київщині, де й помер 29 квітня 1922 року.

У 1908 р. К. Стеценко переїздить до Білої Церкви, де працює вчителем співу в чоловічій та жіночій гімназіях. Народна освіта Київщини кін. ХІХ — поч. ХХ ст., як і у всій Україні, була однією з важливих соціальних проблем. Розвиток освіти, зокрема, почався у 30-х роках ХІХ ст. і був пов'язаний із діяльністю утвореного в 1803 р. Департаменту народної освіти (пізніше – Міністерства народної освіти). Відкриття

гімназій на Правобережжі припадає на 30–40-і роки XIX ст. Усі вони постали як середні школи, переважно з викладанням польською мовою. Графу В.К. Браницькому в 1842 р. вдалося вирішити питання про переведення до Білої Церкви Вінницької гімназії, яку розмістили у будівлі колишнього єзуїтського монастиря та повітової школи. Більшість гімназій в Україні була створена на базі колишніх колегіумів, якими опікувався греко-католицький орден св. Василя Великого.

За сприяння відомого диригента Олександра Кошиця, який написав лист до законовчителя Білоцерківської гімназії Нестора Шараєвського, К. Стеценку виклопотали місце виконувача обов'язків помічника класних наставників Білоцерківської чоловічої гімназії, виконувача обов'язків гімназійного регента півчих при домашній гімназійній церкві та керівника хору цього закладу, до яких він приступив 1 квітня 1908 року. Викладацька діяльність К. Стеценка у гімназії здійснювалась за директорством колишнього інспектора Києво-Печерської гімназії Парфенія Євграфовича Константинова, на зміну якому 1.08.1908 року прийшов Іванов Володимир Федорович. З ним К. Стеценко і працював до часу свого звільнення 1.08.1909 року.

В цей час його захоплює педагогічна діяльність, композитор розробляє власну педагогічну систему, мета якої - поступове оволодіння музичної грамоти в комплексі із навичками сольного та хорового співу. Ця робота зацікавила К. Г. Стеценка, перш за все, безпосереднім контактом з учителями початкових шкіл, а також можливістю використати курси для пропаганди прогресивних педагогічних ідей. К. Стеценко намагався давати слухачам глибокі, науково обґрунтовані теоретичні й практичні знання. Його «Конспект занять на загальноосвітніх курсах» свідчить, що тут вивчалися теорія музики, історія церковного співу і народні пісні. Перелік тем з теорії музики вражає широтою охоплених питань, вказує на творчий процес їх засвоєння.

24 травня 1909 року К. Стеценко був призначений виконуючим обов'язки псаломщика гімназійної церкви. У 1867 р. з ініціативи директора гімназії М.К. Чалого для посилення релігійно-морального виховання серед гімназистів на третьому поверсі головного корпусу гімназії (нині-БНАУ) була відкрита православна церква святих апостолів Архипа і Филимона. Церковне начиння гімназійній церкві подарував граф В.В. Браницький, а головні ікони та лики святих на іконостасі намалював відомий на той час учитель малювання гімназії український художник І.М. Сошенко[2]. Викладаючи історію церковного співу, Стеценко вводить теми: «Участь народу у співі»,

«Братства, їх діяльність, школи, братські хори та їхнє значення». Тематика лекцій свідчить, що лектор, аналізуючи твори, вказував на необхідність критичного засвоєння творчості композиторів попередніх епох.

Під час викладацької діяльності в Білоцерківській гімназії з'являються шкільні пісенні збірки «Луна», посібники для вчителів «Шкільний співаник», «Українська пісня в народній школі», «Методика шкільного співу». Випускниця гімназії Софія Дробинко згадувала: «...З кращих та охочих співати він організував у гімназіях два хори – чоловічий та жіночий, і ми часто виступали в приміщенні Громадського зібрання. Кошти з цих концертів йшла на допомогу бідним гімназістам...» «Ми ніколи не бачили його суворим чи сердитим. Ведучи урок співів, Кирило Григорович грав нам на фісгармонії, яка добре доповнювала наші голоси» (Ф. Садовий, випускник Білоцерківської гімназії, учень Стеценка К.Г.) [3, С. 89].

Окрім викладацької роботи, яку він організував таким чином, що співи стали однією з найулюбленіших гімназичних дисциплін, педагог віддавав багато енергії створенню з учнів і вчителів двох міських гімназій чоловічого та жіночого хорів і налагодженню їхньої широкої концертної діяльності. Складений ним репертуар виступів свідчив про незмінність його естетично-демократичних поглядів: він ввів до програм українські народні пісні, твори М. В. Лисенка, класичні музичні твори. У цей період К. Г. Стеценко працював над власними творами, над обробками народних колядок і щедрівок.

За час короткого білоцерківського періоду, Кирило Стеценко написав майже третину своїх романсів, зробив хорові обробки народних колядок та щедрівок. Крім цього, композитор створив солоспів на слова Івана Франка «Коваль», сатиричний романс «Цар Горох», написав музику до п'єс «Наталка Полтавка» та «Сватання на Гончарівці». В Білій Церкві також упорядкував музику до п'єси «Бувальщина» А. Велісовського, водевілю «Як ковбаса та чарка» М. Старицького.

У літній канікулярний період К. Стеценко викладав співи на короткотермінових периферійних учительських курсах у Білій Церкві, мета яких полягала в підвищенні методичного рівня народних освітян і підготовці курсантів до іспитів на звання вчителя. Завдяки роботі на курсах він мав змогу тісно спілкуватися з учителями народних шкіл, збагачуючи свій досвід, набираючись знання специфіки й потреб шкільної музичної освіти, виробляючи власні погляди на шляхи музичного виховання в школі. Одночасно в ході лекцій Кирило Стеценко поширював національно спрямовані педагогічні ідеї, про що

свідчить, наприклад, тема його лекції «Про народну пісню як елемент виховання».

Основою музично-педагогічної діяльності К. Стеценка у Білій Церкві 1908-1909 рр. є визначення таких підходів:

- практична педагогічна діяльність ґрунтувалася на національних засадах української культури та зразках народної творчості;
- викладання відбувалось на основі впровадження музично-естетичного навчання та виховання гімназистів;
- у процесі педагогічної діяльності було створено науково обґрунтовану методику музично-естетичного виховання молоді у різних видах творчої діяльності;
- хорове виконавство базувалось на історичних традиціях української художньої творчості.

Постать Кирила Григоровича Стеценка – композитора-класика, вписана в золотий фонд української музичної культури і увіковічена на меморіальній дошці центрального корпусу Білоцерківського національного аграрного університету (у минулому – гімназії) та на світлинах, що зберігається в музейній експозиції університету.

В контексті нашого дослідження заслуговують на особливу увагу найхарактерніші риси образного змісту, а передусім ті, що визначають українську музику як національне надбання композиторського світобачення. З-поміж емоційного різнобарвного діапазону образів, чи не найістотніше місце посідає лірично-пісенна лінія, яку ряд авторів висуває на перший план, аналізуючи непересічні музичні цінності української культури. Різні настрої лірично-розспівного струму найперше визначають емоційно-смісловий портрет української музичної культури. Невипадково М. Грушевський назвав ліричну пісню найдорожчим національним скарбом, який визначив подальший розвиток професійної музики[4]. Гуманістично-змістовні пласти української музики великою мірою визначено саме підвищеною увагою до людських емоцій, глибинною проникністю до світу внутрішніх її переживань. Аналізуючи національно-психологічну специфіку змісту української музики, музикознавці підкреслюють надчутливість, рефлексійність, ліризацію світу, лірично-отеплену, інтимно-побутову інтонацію образного строю; елегійно-замрійливу експресивність [5].

Національному художньо-образному мисленню К. Г. Стеценка надзвичайно притаманний щирий ліризм, поетизація світобачення, найтонші нюанси внутрішнього буття людини, втілені, зокрема, у вокальній ліриці. Так, для одного з найпопулярніших жанрів української професійної музики – пісні-романсу характерним є вираження такої

різноманітності почуттів в рамках одного настрою, такої проникності, щирості і разом з тим вишуканої краси, які не можуть не задовольнити найприскіпливішу естетичну критику, - зауважує Ю. Малишев[6]. Акцентуючи увагу на ліричній експресивності українського романсу, можна зробити висновок про відкритість почуття як національну характеристичність української вокальної музики. Оригінальні солоспіви і обробки народних пісень К. Стеценка збагачують скарбницю світової культури зразками витонченого ліризму, щирістю і глибиною почуття [7].

Педагогічної уваги в вищій школі, безперечно, заслуговують хорові твори К. Стеценка, головна стильова риса яких - оперування тонкою палітрою хорової інструментовки. Не безпосередній, а музично-опосередкований підхід до народної пісні спричинив в творчості композитора появу історико-романтичної та героїчної тематики, художньо вирішеної такими засобами виразності, як діатонічний розвиток мелодичної лінії, застосування гармонії як чинника динамізації матеріалу, переусвідомлення ладових та ритмо-інтонаційних структур народної пісні.

К. Стеценко все своє життя приділяв багато уваги школі, навчанню та вихованню молоді, працюючи учителем співів у навчальних закладах різних типів. Своєю працею він вніс неоціненний вклад у розробку методів музично-естетичного виховання дітей. Естетичні властивості музичного інтонування в українській музиці пов'язані з орієнтацією композитора на мелодизм народної пісні. Характеризуючи національно-інтонаційне забарвлення української музики, музикознавці в першу чергу звертають увагу на мелодизм творів К. Стеценка, широке мелодичне дихання, пісенно-кантиленну закономірність тощо [8]. Ще Б. Грінченко, звертаючись до вихідних критеріїв оцінки творчості українських композиторів, писав про першорядну роль мелосу у створенні українського стилю в професійній музиці, підкреслюючи цей елемент завжди на першому плані [9].

Мелодизм як характерна ознака національного стилю мусить опосередковувати педагогічні підходи до активізації естетично-оцінювальної діяльності особистості, до розвитку її музичного мислення. Науковою основою цього процесу можуть стати віднайдення вітчизняної музичної психології. Так, О. Костюк, досліджуючи мелодичну орієнтацію як об'єктивний компонент музичного сприймання, підкреслює, що сприйняття мелодії визначає активність музичного слуху, музичного мислення і почуття, спрямованість слухацької уваги. «Якщо правомірним називати сприйняття творів

даного виду мистецтва, - зазначає О. Костюк, - сприйняття музичним, то в цьому ж контексті не менш правомірним вважати його також сприйняттям мелодичним...[10, С.115]». Отже, дбаючи про мелодійну орієнтацію сприймання, К. Стеценко зміг досягти поєднання музичного розвитку гімназистів із спрямуванням їх естетичних уподобань в русло національних витоків естетичної культури.

Багатством і різноманітністю відзначається хорова сторінка в музичній діяльності К. Стеценка. Музично-естетичний професіоналізм не може стояти осторонь національного хорового мистецтва, що має міцні і відстояні в часі традиції. В музиці композитора знаходимо глибоко гуманістичну основу, в надрах якої зароджувався національний стиль і його традиції. Яскравістю художнього втілення відзначаються його хорові обробки народних пісень. Проникнення через їх досконале вивчення в особливості національного складу образного мислення, своєрідність художніх засобів дає можливість не тільки з історичного, а й з естетичного боку оцінити хорову спадщину К. Стеценка.

Невимовна краса його хорових творів, що з найпростіших народних поспівок виростають до рівня цілих музичних поем, вивела українську пісню на світовий простір. Естетичне переживання хорової тканини музики К. Стеценка має сприяти усвідомленню образно-художньої майстерності композитора, вихованню шанобливого ставлення особистості до національного мистецтва[11].

Загалом, художньо-педагогічний аналіз окремих, найхарактерніших з боку національного стилю творів, і розгляд української музики як естетико-узагальнюючого явища дозволив дійти висновку про непересічні художні цінності національного музичного мистецтва, що становить невід'ємну частину світової художньої культури. До типових характеристик естетичного спрямування української музики К. Стеценка слід віднести образно-узагальнене відбиття найрізноманітніших людських переживань, психологічно рельєфне окреслення широкої палітри емоційних станів від бурхливо-бентежних до філософсько-заглиблених образів, від героїчно-піднесених до меланхолійно елегійних[12]. Експресивну відкритість образного змісту творів українських композиторів втілено в розмаїтому колі жанрових підходів. Серед естетичних переваг національно-стилеутворюючих факторів передусім слід назвати такі, як мудра врівноваженість застосування музично-виражальних засобів і їх відповідність образному змісту твору.

Висновки. Мистецькі цінності в творчості К. Стеценка значною мірою визначаються широтою художньо-образного відтворення світу.

Музично-педагогічні ідеї К. Г. Стеценка мали демократичний характер. Активізувавши культурне життя Білої Церкви упродовж 1908-1909 рр, композитор створив у Білоцерківській гімназії хори та організував їхні спільні виступи. Ці виступи мали благодійний характер, тобто кошти від них ішли на допомогу бідним гімназістам. У період свого життя в Білій Церкві композитор написав ряд творів: хор «Пам'яті Гоголя», «Сон» (слова П. Грабовського), пісні «І золотої й дорогої», «Тече вода з-під явора» (слова Т. Шевченка), «Колискова» (слова Г. Коваленка), кілька романсів.

У процесі викладацької діяльності К. Стеценко застосовував методичне забезпечення розвитку естетичної культури гімназистів, яке передбачало: широке охоплення національної музики і систематизацію музичного матеріалу за історико-стильовими ознаками; виконавське тлумачення музичних образів на національно-стильовій основі; спонукання гімназистів до емоційного осягнення художніх образів національної музики; виявлення шляхів інтегрування вітчизняних надбань у світове мистецтво.

Література:

1. Федотов Є. Кирило Григорович Стеценко - педагог / Є. Федотов.- Київ, 1977. - С.4.
2. Чалий Михайло Корнійович. Шевченківська енциклопедія. / за заг. ред. М. Г. Жулинського. — Київ: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. - Т.6. — 712 с.
3. Михайличенко О.В. Музично-педагогічна діяльність українських композиторів і виконавців другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: історичні нариси./ О.В. Михайличенко.– Суми: Видавничо виробниче підприємство «Мрія-1», 2005. – С. 89.
4. Грушевський М. Про українську мову і українську школу/ М. Грушевський. – К.: Веселка, 1991. – 46с.
5. Ляшенко І.Ф. Національні традиції в музиці як історичний процес/ І.Ф. Ляшенко. – К.: Музична Україна, 1973. – 326с.
6. Малишев Ю. Солоспіви /Ю. Малишев. – К.: Музична Україна, 1968. – 219с.
7. Архімович Л.М. Кирило Григорович Стеценко/ Л. М. Архімович. – Київ: «Мистецтво" 1986. – 85 с.
8. Гордійчук М.М. Історія української музики в 6-ти томах [за заг. ред. М.М. Гордійчука, О.Г. Костюка, Т.П. Булата та ін.]. – К.: Наукова думка, 1989. – Т.3. – 1990. – 424 с.
9. Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б. Д. Грінченка/ М.М. Веркалець. – К.: Знання, 1990. – 48с.
10. Костюк О.Г.Музичне сприйняття як предмет комплексного дослідження/ О.Г. Костюк. – К.: Муз. Україна, 1986. – С. 115.
11. Корній Л. Історія української музики.: підручн. для вищ. муз.навч. закл./ Л. Корній. – К., 1996. – Ч.1 – 314с.
12. Лісецький С.Й. Риси стилю творчості К.Стеценка / С.Й. Лісецький. – К., 1977. – 124 с.

References:

1. Fedotov, YE. (1977). *Kyrylo Hryhorovych Stetsenko - pedahoh [Kyrylo Hryhorovych Stetsenko - teacher]*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Zhulynskyi, M.H. (Eds.). (2015). *Chaly Mykhaylo Korniyovych. Shevchenkivska entsyklopediya. [Chaly Mykhailo Korniyovych. Shevchenko encyclopedia]*. (Vols. 6). Kyiv: In-t literature im. T. H. Shevchenka [in Ukrainian].
3. Mykhaylychenko, O.V. (2005). *Muzychno-pedahohichna diyalnist ukrayinskykh kompozytoriv i vykonavtsiv druhoyi polovyny 19 – pochatku 20 st.: istorychni narisy. [Musical and pedagogical activity of Ukrainian composers and performers of the second half of the 19th and early 20th centuries: historical essays]*. Sumy: Vydavnycho vyrobnyche pidpryemstvo «Mriya-1» [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy, M. (1991). *Pro ukrainsku movu i ukrainsku shkolu [About Ukrainian language and Ukrainian school]*. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
5. Liashenko, I.F. (1973). *Natsionalni tradytsii v muzytsi yak istorychnyi protses [National traditions in music as a historical process]*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
6. Malyshev, Yu. (1968). *Solospivy [Solos]*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
7. Arkhimovych, L.M. (1986). *Kyrylo Hryhorovych Stetsenko [Kyrylo Hryhorovych Stetsenko]*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
8. Hordiichuk, M.M. Kostiuk, O.H. & Bulat, T.P. (1990). *Istoriia ukrainskoi muzyky v 6-ty tomakh [History of Ukrainian music in 6 volumes]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. Verkalets, M.M. (1990). *Pedahohichni idei B. D. Hrinchenka [Pedagogical ideas of B.D. Grinchenko]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
10. Kostiuk, O.H. (1986). *Muzychne spryiniattia yak predmet kompleksnoho doslidzhennia [Musical perception as a subject of complex research]*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
11. Kornii, L. (1996). *Istoriia ukrainskoi muzyky [History of Ukrainian music]*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Lisetskyi, S.I. (1977). *Rysy styliu tvorchosti K.Stetsenka [Features of the creative style of K. Stetsenka]*. Kyiv [in Ukrainian].